

O. MARIAN B. ARNDT OFM

MADABA W KRAINIE MOABU

Madaba, miasto położone na wzgórzu, ponad urodzajną równiną, około 30 km na południowy zachód od stolicy Jordanii, Ammanu. Hebrajska nazwa tego miasta Medeba znana jest ze Starego Testamentu, obecna nazwa arabska brzmi Madaba.

1. Madaba w czasach biblijnych

Najstarsze ślady obecności życia człowieka datowane są na epokę brązu. Badania powierzchniowe dokonane w roku 1993, oraz wykopaliska przeprowadzone w 1996 wykazały, że początki zamieszkania są w epoce średniego brązu, na początku 4 tysiąclecia przed Chrystusem¹.

Następna epoka zamieszkiwania człowieka to XIII, oraz X do IX w. przed Chr., świadczą o tym pozostałości w okolicznych grobowcach². Na terenie całej miejscowości można odnaleźć pozostałości ceramiczne z epoki żelaza, z tego czasu pochodzi najstarsze świa-

---

¹ T.P. Harrison, Surface Survey, w: P. Bikai – T. A. Dailey (red.), Madaba. Cultural Heritage, Amman 1996, 19-23; T.P. Harrison, Tell Madaba Excavations 1996, SBFLA 46 (1996) 404-406; T.P. Harrison, Intrasite Spatial Analysis and the Settlement History of Madaba, (Studies in the History and Archaeology of Jordan 4), Amman 1997, 137-142; zob. M.B. Arndt, Gadara i Madaba – raport z wykopalisk, CT 71 (2001) nr 1, 80-81.

² L. Harding – B.S. J. Isserlin, An early Iron Age Tomb at Madeba, Palestine Exploration Fund Annual 6 (1953) 27-47; M. Piccirillo, Una tomba del Ferro I a Madaba (Madaba B, Moab), SBFLA 25 (1975) 199-224; H. O. Thompson, Madaba – An Iron Age Tomb, in: L.E. Toombs – H.O. Thompson (red.), The Answers Lie Below. Essays in Honor of Lawrence Edmund Toombs, New York 1984, 147-183; H.O. Thompson, An Iron Age Tomb at Madaba, w: S.H. Horn – L.T. Geraty – L.G. Herr (red.), The Archaeology of Jordan and Other Studies. Presented to Siegfried H. Horn, Berrien Springs 1986, 331-363.

dectwo pisane o Madabie zawarte w inskrypcji na steli Meszy, króla Moabu w IX w. przed Chrystusem. Została znaleziona 19 sierpnia 1868 przez niemieckiego misjonarza F. Klein'a w Dibonie. Jest to gruba płyta kamienna, u góry zaokrąglona, o wymiarach 1,10 na 0,60 na 0,06 m. Inskrypcja zawiera 34 linie. Stela Meszy znajduje się dzisiaj w Luwrze w Paryżu³. W IX w. Moab był częścią Państwa Północnego – Izraela pod panowaniem Omriego. Król Mesza na steli opowiada o swoich zwycięstwach, między innymi jak zdobył i zagospodarował Madabę⁴.

Biblijne księgi wymieniają Madabę jako miejscowość na skraju Moabu (Lb 21,27-30), który był zamieszkały przez pokolenia Gada i Rubena (Joz 13,9). Madaba została przydzielona pokoleniu Rubena (Joz 13,16). W pobliżu Madaby Dawid pokonał Ammonitów i Aramejczyków (1 Krn 19,6-19).

Prorocy wymieniają Madabę jako jedno z miast Moabu (Iz 15,2).

Z opisów walk pogranicznych z II w. (1 Mch 9,32-42) wynika, że miasto zostało zasiedlone przez „synów Jambriego”. Zapewne chodzi o szczep arabski, który osiedlił się w Madabie⁵. Prawdopodobnie chodzi o tych samych, którzy na nabatejskiej inskrypcji z I w. po Chr. znalezionej w tzw. katedrze w Madabie, są określani jako Banu 'Amrat⁶. W tej epoce Madaba była zdobyta przez Jerozolimę na korzyść Hasmonejczyków (FlavAnt XIII 9,1 i 15,4), a przejściowo należała również do nabatejskiego Królestwa z Petry.

Od roku 106 po Chr. miasto należało do Prowincji Arabia, którą założył cesarz Trajan jako kontynuację nabatejskiego Królestwa z Petry. Madaba należała do Prowincji Arabia aż do najazdu arabskiego w r. 638 po Chr.

W Madabie podczas panowania cesarza Septymiusza Sewerusa, cesarza Caracalla, Geta i Aleksandra Sewerusa były bite monety miedziane⁷. Na monetach, jak i na inskrypcji z roku 106 po Chr., aż

³U. Worschech, *Das Land jenseits des Jordan. Biblische Archäologie in Jordanien*, Wuppertal 1991, 157-158.

⁴S. Gądecki, *Archeologia biblijna*, tom 1, Gniezno 1994, 312-313.

⁵D. Vidal, *Enciclopedia della Bibbia* t. 4, Torino 1970 kol. 183.

⁶J.-T. Milik, *La tribu des Bani 'Amrat en Jordanie de l'époque grecque et romaine*, (Annual of the Department of Antiquities of Jordan 24) Amman 1980, 41-54.

⁷A. Spijkerman, *The Coins of the Decapolis and Provincia Arabia*, (Studii Biblioci Franciscani Collectio Maior 25) Jerusalem 1978, 180-185.

do drugiej połowy VIII w., była stosowana rachuba czasu rozpowszechniona w całej Prowincji Arabia. Ten sposób liczenia czasu rozpoczyna się od lat 163/164. Po reformie administracyjnej dokonanej w IV w. Madaba stała się miastem najbardziej wysuniętym na południe prowincji granicząca z prowincją *Palestina Tertia*.

2. Chrześcijańska Diecezja Madaba

Chrześcijaństwo bardzo wcześnie rozpowszechniło się w tym rejonie. Wspólnoty chrześcijańskie z okolic Madaby czcili swoich męczenników, którzy ponieśli śmierć męczeńską w czasie prześladowań za cesarza Dioklecjana: oficer św. Zenon i jego adiutant św. Zena, św. Teodor i jego towarzysze święci Julian, Eubolus, Malkamon, Mokimos i Salamon. Euzebiusz w swym dziele „*Onomastikon*” wymienia wśród miejscowości chrześcijańskich z końca III i z początku IV w. wioskę Qurayat z okolic Madaby. Liczna wspólnota mnichów w monasterze na Górze Nebo, kilka km na zachód od Madaby jest znana już na początku IV w.⁸

Najstarsze udokumentowane świadectwo o gminie chrześcijańskiej żyjącej w mieście i posiadającej własnego biskupa znajduje się w aktach Soboru Chalcedońskiego z roku 451. Akta podpisał Konstantyn, arcybiskup i metropolita Bostry, stolicy całej prowincji oraz Gajanus, biskup mieszkańców Madaby (Medabenoj). Z tego samego czasu mamy świadectwo zawarte w dziele *Vita Petri Iberi*, („Życie Piotra Ibero” z ok. 409-488)⁹. Był to monofizycki biskup z Maiumas w Gazie, który podczas swojej drugiej podróży w Prowincji Arabii po Soborze Chalcedońskim głosił kazania chrześcijańskiej ludności w Madabie.

Nazwę miasta Madaba wylicza w swym dziele „*Ethnika*” Stefan z Bizancjum (VI w.)¹⁰. Stefan był gramatykiem w Konstantynopolu, w dziele *Ethnika* zestawiał alfabetycznie znane wówczas nazwy geograficzne i etnograficzne.

---

⁸ M. Piccirillo, Medeba (Madaba), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, t. 3, Jerusalem 1993, 992-1001, szczeł. 991.

⁹ R. Raabe, *Petrus der Iberer. Ein Charakterbild zur Kirchen- und Sittengeschichte des 5. Jhd.s. Syrische Übersetzung einer um das Jahr 500 verfaßten griechischen Biographie*, Leipzig 1895.

¹⁰ A. Meineke (wyd.), *Stephanus von Byzanz. Ethnika. Stephani Byzantii Ethnicorum qae supersunt ex recensione Augusti Meineki*, Berlin 1849. reprint: Graz 1958.

Na początku panowania cesarza Justyniana I (527-565), skądinąd nieznanymi Hierokles dla celów polityczno-statystycznych zebrał nazwy miast wschodniego cesarstwa. Dzieło nosi nazwę *Synekdemus* i obejmuje 64 prowincje i 923 nazwy miast¹¹. Wśród miast Prowincji Arabia wylicza również Madabę (722,6). Na podstawie dzieła Hieroklesa, Georgios z Cypru ok. r. 605 napisał swoje *Descriptio Orbis Romani*, umieszczając w spisie nazwę Madaba (1062)¹².

Cyryl ze Scytopolis (ok. 520-600) w dziele *Vita Euthymii* („Życie Eutymsiusza”) podaje informację, że Gajanus, uczeń świętego metropolity Antipatrosa, został wyświęcony na biskupa Madaby, jako następca Konstantyna¹³.

Na podstawie starożytnych źródeł zestawionych z wynikami badań archeologicznych można zakreślić granice diecezji Madaba.

Na zachód diecezja Madaby sięgała do okolicy Góry Nebo. Inskrypcje na mozaikach kościołów w sanktuarium Mojżesza na Górze Nebo (dziś Ras Siyagha), w kościołach w mieście Nebo (dzisiaj Khirbet el-Muchayyat), w Dolinie Źródeł Mojżesza (‘Ayun Musa) i w Dolinie Źródła Kościelnego (‘Ain el-Keniseh) wymieniają biskupów: Fidosa, Kyrosa, Eliasza, Jana, Sergiusza i Leontiosa z Madaby. Okres ich działalności od końca V w. do pierwszych dziesięcioleci VII w. wyznacza wpływ diecezji na te ośrodki monastyczne i zasięg jurysdykcyjny¹⁴.

Na południe granicą geograficzną i administracji kościelnej była dolina rzeki Arnon (dziś arab. Wadi el-Mudżib). Była to granica pomiędzy diecezją Madaba w Prowincji Arabia i diecezją Rabbat Moba – Areopolis w *Palestina Tertia*. Na taką granicę wskazują inskrypcje w kościele Umm-er-Rasas (biblijne Mefaat), gdzie wymieniony jest biskup Sergiusz z Madaby z roku 586¹⁵.

¹¹ A. Burckhardt, Hieroklis Synekdemus. Accedunt Fragmenta apud Constantinum Porphyrogenitum, Leipzig 1893; E. Honigmann, Le Synekdemus d'Hiérokles et l'opuscule géographique de Georges de Chypres, Bruxelles 1939, 1-48.

¹² H. Gelzer (wyd.), Georgii Cyprii Descriptio Orbis Romani, Leipzig 1890; E. Honigmann, Le Synekdemus...

¹³ P. A. Kaswaller, Onomastica Biblica, Fonti scritte e ricerca archeologica, (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Minor 40), Jerusalem 2002, 102. 247. 258. 270.

¹⁴ M. Piccirillo – E. Alliata (red.), Mount Nebo. New Archaeological Excavations 1967-1997, (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior 27), Jerusalem 1998.

¹⁵ M. Piccirillo, Le iscrizioni di Um er-Rasas – Kastron Mefaa in Giordania I (1986-1987), SBFLA 37 (1987) 177-239; M. Piccirillo – E. Alliata (red.), Umm al-

Na południowy wschód diecezja Madaba sięgała do miejscowości Ma'in, natomiast na wschód zapewne rozciągała się jak daleko sięgał teren uprawny, aż do terenów stepowych i pustynnych na wschodzie. Na północ Madaba graniczyła z diecezją Esbus (biblijne Heszbon), położoną w odległości tylko 7 km od Madaby.

Przy pomocy danych pochodzących ze źródeł literackich, danych pochodzących z inskrypcji wydobytych przez badania archeologiczne i innych danych z administracyjnych opisów z czasów rzymskich, można opisać nie tylko zasięg diecezji z VI w., lecz sporządzić również kompletną listę rezydujących biskupów Madaby począwszy od V aż do drugiej połowy VIII w.¹⁶.

3. Wykopaliska archeologiczne

Badania archeologiczne w mieście Madaba rozpoczęły się po ponownym zamieszkaniu ruin przez 90 beduińskich rodzin chrześcijańskich, które przybyły z południa, z miasta Kerak w roku 1880.

W epoce rzymsko-bizantyjskiej i omajadzkiej miasto rozciągało się od Akropolu, czyli od najwyższego punktu wzgórza, aż do równiny położonej na północ.

Na południowych zboczach wzgórza odnaleziono pozostałości kompleksu eklezjalnego, tak zwaną „katedrę”¹⁷. Na południowo-wschodnich krańcach miasta znajduje się kościół Apostołów (z r. 578) z posadzkami mozaikowymi¹⁸.

Rasas I. Gli scavi del complesso di Santo Stefano, (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Maior 28), Jerusalem 1994.

¹⁶ M. Piccirillo, Madaba: One Hundred Years from the Discovery, w: M. Piccirillo – E. Alliata (red.), The Madaba Map Centenary 1897-1997. Travelling Through the Byzantine Umayyad Period (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior 40), Jerusalem, 1999, 15-24, szczeg. 18-20.

¹⁷ M. Piccirillo, La „cattedrale” di Madaba, SBFLA 31 (1981) 299-322; M. Piccirillo, I mosaici tra Giustiniano e Jazid II, w: M. Piccirillo (red.), I mosaici di Giordania. Roma 1986, szczególnie 36-40; M. Piccirillo, Chiese e mosaici di Madaba, (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Maior 34), Jerusalem, 1989, 21-40; A. Michel, Les églises d'époque byzantine et umayyade de la Jordanie V-VIII siècle, (Bibliothèque de l'Antiquité Tardive 2) Turnhout 2001, 304-309.

¹⁸ U. Lux, Die Apostelkirche in Madaba, ZDPV 84 (1968) 106-129; M. Piccirillo, Chiese e mosaici di Madaba... 96-107; A. Michel, Les églises d'époque byzantine... 325-328.

W południowej części miasta znajduje się ponadto kaplica z posadzką mozaikową odnalezioną w domu rodziny Atwal¹⁹ i mozaika z motywem rajskim w domu rodziny Farid el-Masri z VI w. oraz mozaikowa sala Aqsara, sala Achillesa i sala Dionizosa znajdują się w Muzeum Archeologicznym²⁰.

Na północnym zboczu, w północnej części miasta mamy bardzo wiele zabytków, odkryto bardzo wiele pozostałości historycznych – i tak: kościół Św. Jerzego z mapą, kościół Świętych Męczenników, zwany Khadir²¹, tak zwany spalony pałac²², kościół Dziewicy Maryi z salą Hipolita²³, kościół Proroka Eliasza z kryptą św. Elianosa²⁴, kościół w domu rodziny Sunna²⁵ i kościół w domu rodziny Salayta²⁶. Wszystkie odkryte obiekty posiadają posadzki mozaikowe.

¹⁹ S. Saller – B. Bagatti, *The Town of Nebo (Khirbet el-Mekhayyat)*. With a Brief Survey of other Ancient Christian Monuments in Transjordan, (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Maior 7), Jerusalem 1949, 236-238.

²⁰ M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba...* 129-144; M. Piccirillo, *The Mosaics of Jordan, Amman* 1993, 76-77.

²¹ U. Lux, *Eine altchristliche Kirche in Madaba*, ZDPV 83 (1967) 165-182; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba...* 108-115; A. Michel, *Les églises d'époque byzantine...* 311-314.

²² M. Piccirillo, *Il palazzo bruciato di Madaba*, SBFLA 36 (1986) 317-334; M. Piccirillo, *The Burnt Palace of Madaba*, *Annual of the Department of Antiquities of Jordan*, 30 (1986) 333-339; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba...* 119-128.

²³ M. Piccirillo, *La chiesa della Vergine a Madaba*, SBFLA 32 (1982) 373-408; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba...* 41-66; A. Michel, *Les églises d'époque byzantine...* 314-319.

²⁴ P. M. Sejourne, *L'Elanee de Madaba*, *Revue Biblique* 6 (1897) 648-656; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba ...* 67-75; M. Piccirillo, *La chiesa del profeta Elia a Madaba*. *Nuove scoperte*⁹, SBFLA 44 (1994) 381-404; A. Michel, *Les églises d'époque byzantine...* 319-323.

²⁵ M. Piccirillo, *La chiesa dei Sunna« a Madaba*, SBFLA 43 (1993) 277-313; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba ...* 115; A. Michel, *Les églises d'époque byzantine...* 323-325.

²⁶ B. Van Elderen, *The Salayta District Church in Madaba*. Preliminary Report, (*Annual of the Department of Antiquities of Jordan* 17) Amman 1972, 77-80; M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba ...* 116-117; A. Michel, *Les églises d'époque byzantine...* 325.

²⁷ M. Piccirillo, *Il parco archeologico e la Scuola del Mosaico a Madaba in Giordania*, w: L. Marino (red.), *Siti e monumenti della Giordania*. Rapporto sullo stato di conservazione, Firenze 1994, 53-56. Przy Parku Archeologicznym powstała szkoła mozaik: zob. M. B. Arndt, *Z widokiem na Jerozolimę*. Wykopaliska franciszkanów na Górze Nebo w Jordanii, w: *W drodze do Jerozolimy*. Materiały z Sympozjum Biblijnego, (Sympozja 44), Opole 2001, 69-83, szczeg. 80-81.

W dzielnicy na północ od najwyższego punktu miasta założono w r. 1991 Park Archeologiczny, który uroczyscie został otwarty w r. 1995. Park Archeologiczny Madaby skupia się wokół brukowanej drogi rzymskiej i obejmuje kościół Dziewicy Maryi z salą Hipolita, kościół Eliasza z kryptą św. Elianosa oraz kościoły Khadir i Sunna²⁷.

4. MAPA PALESTYNY

Najbardziej znany kościół Madaby to prawosławny kościół św. Jerzego. ze względu na geograficzną mapę Palestyny na mozaikowej posadzce. Ta mapa to najważniejszy zabytek w mieście, ma wyjątkowe znaczenie dla biblistyki, dla poznania historii i geografii biblijnej²⁸.

Pierwszych naukowych opisów ruin kościoła dokonali: G. Schumacher²⁹, P. M. Séjourné³⁰, C. Schick i G. Manfredi³¹. Znaczące badania mapy przeprowadzili R. T. O'Callaghan³², M. Avi-Yonah³³, P.-L. Gatier³⁴, H. Donner³⁵. W roku 1997 obchodzono 100. rocznicę odkrycia mapy, w polskiej literaturze biblijnej przeszła ta rocznica bez większego echa, natomiast na miejscu ukazała się duża i efektowna publikacja³⁶.

---

²⁸ Zob: F.Gryglewicz, Mapa z Madaby, RBL 14 (1961) 125-129; S. K. Hamarneh, Madaba, Filomata 234 (1970) 228-238; T. Loska, Najstarsza mapa Palestyny, Posańiec Serca Jezusowego 124 (1995) 12-13; N. Mendecki, Madaba – najstarsza mapa Palestyny, RBL 52 (1999) 342-343; P. Nowogórski, Topografia Jerozolimy wczesnochrześcijańskiej według „Mapy z Madaby”, Saeculum Christianum 6 (1999) nr. 1, 5-17.

²⁹ Madaba, ZDPV 18 (1895) 115-116.

³⁰ Médeba. Coup d'oeil Historique, topographique et archéologique, Revue Biblique 1 (1892) 636-637.

³¹ Piano generale delle antichità di Madaba, Nuovo Bullettino di Archeologia Cristiana 5 (1899) 151-152.

³² Madaba, DBS V, Paris 1953, 627-704.

³³ The Madaba Mosaic Map. With Introduction and Commentary, Jerusalem, 1954.

³⁴ Inscriptions de la Jordanie, II: Région centrale. (Amman-Hesban-Madaba-Ma'in-Dhiban) (Bibliothèque Archéologique et Historique 114), Paris, 1986.

³⁵ The Mosaic Map of Madaba (Palaestina Antiqua 7), Kampen, 1992.

³⁶ M. Piccirillo – E. Alliata (red.), The Madaba Map Centenary 1897-1997. Travelling Through the Byzantine Umayyad Period (Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior 40), Jerusalem, 1999; M. B. Arndt (recenzja), Quaestiones Selectae 11 (2004) z. 18, 143-144.

Plan kościoła św. Jerzego jest bazylikalny, porównywalny do innych kościołów miasta: jedna absyda, trzy nawy przedzielone rzędami kolumn, narteks, atrium przed fasadą, przed wejściem do kościoła oraz parakklesion z posadzką mozaikową od strony południowej.

Mozaika przedstawiająca mapę Palestyny została odkryta w grudniu 1896 roku przez diakona Kleofasa Koikylidesa podczas prac przy nowym kościele i po raz pierwszy opublikowana w wydawnictwie franciszkanów w Jerozolimie³⁷. Fragmenty tej mozaiki zostały już wcześniej odnalezione, a mianowicie proboszcz łaciński, czyli katolickiej parafii już w roku 1890 skopiował i wysłał do Jerozolimy dwie nazwy miejscowości, które odnalazł na mozaice przy północnej ścianie kościoła³⁸.

Mozaika ma wymiary 15,7 x 5,6 m. Mapa zawiera około 150 nazw miejscowości, które w większości można zidentyfikować biorąc pod uwagę okoliczności historyczne oraz ich położenie. Są to miejscowości Bliskiego Wschodu od Tyru i Sydonu na północy aż do Deltę Nilu w Egipcie na południu, od Morza Śródziemnego na zachodzie aż do Pustyni Arabskiej na wschodzie.

Na fragmencie najlepiej zachowanym mozaika przedstawia rzeczywistość centralnej części Palestyny z bardzo malowniczym realizmem, a ten pozwala łatwiej rozpoznać okolice i naturalne elementy kraju. Ośią całej kompozycji jest łatwo rozpoznawalny Jordan i Morze Martwe. Na wschód wyróżniają się góry Moabu i Edomu, zaś na zachód górzysta kraina Samarii i Judei. Tereny górzyste mozaikarz wyróżnił kolorystycznie od równiny nadmorskiej nad Morzem Śródziemnym względnie od Doliny Jordanu³⁹.

Mapa jest zorientowana na wschód, tak samo jak wyobrażenia miast i budynki ze swoimi odpowiednimi inskrypcjami. Wchodząc do kościoła i stojąc w kierunku ołtarza i absydy inskrypcje są dobrze widoczne i czytelne. Aby wszystkie napisy się pomieściły, mozaikarz musiał odstąpić od precyzyjnych proporcji. Pomimo tych niedokładności dokładnie czytelny jest cel mozaikarza – umieścić

³⁷ K. Koikylides, *O en Madaba Mosaikos kai Geographikos Peri Syria, Palaistines kai Aigyptou* Chartes, Jerusalem 1897 (po grecku).

³⁸ M. Piccirillo, *Chiese e mosaici di Madaba ...* 76.

³⁹ J. M. Blázquez, *The Presence of Nature in the Madaba Mosaic Map*, w: M. Piccirillo – E. Alliata, *The Madaba Map Centenary...* 250-252.

miejsowości wzdłuż sieci dróg regionu. Pod tym względem dyskutowana jest zależność od mapy Tabula Peutingeriana⁴⁰.

Miejsowości są przedstawione w sposób schematyczny i dodatkowo opisane nazwą w inskrypcji. Wielkość tego schematycznego rysunku, symbolu miasta jest proporcjonalna do znaczenia miejscowości. Większe miasta są przedstawione jako plany miast. Są to: Jerozolima, Neapolis, Askalon, Gaza, Pelusium i Kerak. Wyraźnie różnią się od mniejszych miast, np.: Lydda, Yabneh, Aszdod, Eleuteropolis. Następnie jeszcze mniejsze miejscowości jak: Jerycho, Bet Zachar, Bersabea, są przedstawione jako prosty symbol, jako brama miejska pomiędzy dwoma wieżami lub jako pojedynczy budynek, kościół, który wskazuje na jakąś wioskę albo na jakieś sanktuarium.

Do rzek, do morza czy gór mozaikarz dodał inne, łatwo czytelne symbole, np. palmy przy oazach Jerycha i Zoary, symbol źródła w Dolinie Jordanu, krzewy wzdłuż rzeki. Przedstawił brody na Jordanie z charakterystycznymi promami, dodał ryby w rzece i dwie łodzie na Morzu Martwym. Z punktu widzenia historyczno-geograficznego są jeszcze ważne dodatkowe, specyficzne wskazówki co do niektórych miejscowości, tak np.: dwanaście tablic na ścianie kościoła w Galgala, studnia Jakuba w Sychem, chrzcielnica Filipa przy studni Filipa przy Betsura, drzewo terebintu albo dąb przy Mambre, zbiornik term Kallirhoe, charakterystyczne przedstawienie miasta Kerak jako twierdzy na odosobnionej górze.

Miejscem centralnym całej kompozycji, a nawet jakimś naturalnym środkiem całej mapy jest Jerozolima przedstawiona jako plan miasta⁴¹. Miasto święte jest przedstawione z lotu ptaka z murami miejskimi, wieżami, ulicami, i częściowo z budynkami, niektóre można zidentyfikować. *Cardo* – główna ulica miasta, rozpoczyna się na północy od półokrągłego placu zaraz przy bramie miejskiej⁴². Na środku placu wznosi się kolumna wotywna. Przy *cardo* głównym

⁴⁰ E. Weber, The Tabula Peutingeriana and the Madaba Map, w: M. Piccirillo – E. Alliata, The Madaba Map Centenary... 41-46.

⁴¹ Y. Tsafirir, The Holy City of Jerusalem in the Madaba Map, w: M. Piccirillo – E. Alliata, The Madaba Map Centenary... 155-163.

⁴² J. A. Burger, The Madaba Map and the courses of Jerusalem's main north-south streets – a historical-geographical view, Old Testament Essays, New (1993) 33-45.

budynkiem jest kompleks kościoła Zmartwychwstania nad Grobem Chrystusa wybudowany przez Konstantyna Wielkiego. Bazylika Zmartwychwstania jest przedstawiona wyjątkowo – można nawet rozpoznać fasadę i propyleje. Odważnie przedstawił portyk i monumentalną bramę.

Niejednokrotnie wykopaliska archeologiczne potwierdzają toponimy zawarte na mapie. Jako przykład niech posłużą nowsze wykopaliska. Na południu Morza Martwego na mapie obok miasta Zoora jest napis „świętemu L[...]”. Dzięki wykopaliskom ruiny w Deir ‘Ain ‘Abata w pobliżu Ghor es-Safi (biblijna Zoara, lub Soar) zostały zidentyfikowane jako sanktuarium Lota z pieczarą (Rdz 19,30)⁴³. Innym przykładem jest okolica po wschodniej stronie Jordanu związana z chrztem Jezusa. Na mapie przy symbolu źródła jest napis: „Ainon gdzie teraz jest Sapsafas” (Ainon: J 3,23; nazwa Sapsas była używana w VII w.). Badania w Wadi Kharrar przy źródle wykazały że był tam ośrodek monastyczny z kościołami i kaplicami⁴⁴.

Poza nazwami miejscowości znajdują się na mapie napisy określające pokolenia Efraima, Judy, Dana, Beniamina i Symeona, oraz ich terytoria. Przy pokoleniach Zabulona, Józefa, Beniamina i Dana odnośne biblijne teksty błogosławieństw są dokładnie przytoczone. Z tego wynika jednoznacznie, że mapa przede wszystkim była dokumentem geografii biblijnej, a same nazwy twórcy mapy czerpali prawdopodobnie z „*Onomastikon’u*” Euzebiusza⁴⁵. Zatem jako dokument geografii biblijnej mapa obejmowała teren dwunastu pokoleń izraelskich oraz te okolice, które objęte są granicami Kanaanu, czyli ziemi obiecanej Abrahamowi w myśl słów „potomstwu twemu daję ten kraj, od Rzeki Egipskiej aż do rzeki wielkiej, rzeki Eufrat” (Rdz 15,18).

Ważne jest to, że zostały dodane miejscowości nowotestamentalne, które w zasadzie pokrywają się z chrześcijańskimi sanktuariami i kościołami. Na przykład nadanie ważności i eksponowanie ba-

---

⁴³ K. D. Politis, Excavations at Deir ‘Ain ‘Abata 1991, (Annual of the Department of Antiquities of Jordan 36) Amman 1992, 281-290; K. D. Politis, The 1992 Season of Excavations and the 1993 Season of Restorations at Deir ‘Ain ‘Abata, (Annual of the Department of Antiquities of Jordan 37) Amman 1993, 503-520.

⁴⁴ M. Piccirillo, Ainon Sapsafas and Bethabara, w: M. Piccirillo – E. Alliata, The Madaba Map Centenary... 218-221.

⁴⁵ L. Di Segni, The “Onomasticon” of Eusebius and the Madaba Map, w: M. Piccirillo – E. Alliata, The Madaba Map Centenary... 115-120.

zyliki Zmartwychwstania nad Grobem Chrystusa wskazuje, że mapa była zaktualizowaniem historii biblijnej, była odczytaniem, na nowo historii zbawienia w swej warstwie geograficznej. W centrum świata zbawionego, w centrum wszechświata, w centrum ekonomii zbawienia jest umieszczone święte miasto Jerozolima, która zawiera w swoim centrum budynek – jest nim justyniański kompleks obejmujący Górę Kalwarię, Skalę Kalwarii oraz Grób Jezusa.

Przyjmuje się, że mapa powstała w drugiej połowie VI w.⁴⁶. Przemawiają za tym stylistyczne względy, czyli sposób i styl przedstawienia kościołów. Przemawiają za tym również inne względy, mianowicie kościół przy studni Elizeusza w Jerychu oraz kościół Betabara są po raz pierwszy wymienione przez pielgrzyma Teodozjusza, a był on w Ziemi Świętej około roku 530. Podobnie kościoły z Galgali – sanktuarium egipskiego męczennika z Askelonu, kościół Św. Wiktora pod Gazą oraz grób Zachariasza w dolinie Szefeli – pierwszy raz są wymienione przez pielgrzyma z Piacenzy, który w Ziemi Świętej był około roku 570. Ponadto, przyjmując, że w planie miasta Jerozolimy budynek, który jest umieszczony na wschód od *Cardo*, na południowym krańcu miasta jest kościołem Nea Theotokos wybudowanym na polecenie Justyniana i poświęconym 20 listopada roku 542, wtedy data ta wskazuje *terminus post quem* dla datowania mapy⁴⁷. VI w. jako datę powstania przyjmowano dotychczas dosyć zgodnie. Nowe światło na datację mapy rzuciły wykopaliska w Dair 'Ain 'Abata – Agios Lot⁴⁸. Z inskrypcji wynika, że mozaika została wykonana w r. 606. Ponadto analizując techniczną stronę wykonania mapy na posadzce w Madabie, M. Piccirillo proponuje datę powstania mapy na koniec VI w. do pierwszego dziesięciolecia VII w.⁴⁹.

W zasadzie mapa jest starożytnym dokumentem niezwykle bogatym w szczegóły, Mapa jest przeznaczona dla pielgrzymów odwiedzających Ziemię Świętą na podstawie Biblii, dla nich jest przeznac-

---

⁴⁶ M. Avi-Yonah, *The Madaba Mosaic Map. With Introduction and Commentary*, Jerusalem, 1954, 16-18.

⁴⁷ P. A. Kaswalder, *Onomastica Biblica...* 247.

⁴⁸ K. D. Politis, *The Sanctuary of Agios Lot, the City of Zoara and the Zared River*, w: M. Piccirillo – E. Alliata, *The Madaba Map Centenary...* 225-227.

⁴⁹ M. Piccirillo, *Madaba: One Hundred Years from the Discovery*, w: M. Piccirillo – E. Alliata, *The Madaba Map Centenary...* 22.

czona i do nich jest dostosowana. Przemawia za tym ilość kościołów i sanktuariów przedstawionych na mapie i znaczna ich przewaga w porównaniu z budowlami świeckimi.

W pewnym sensie mapa jest wyznaniem wiary tych chrześcijan, którzy zaprojektowali i zaplanowali mapę i polecieli wybudowanie kościoła w Madabie. Miejscowości biblijne dla chrześcijan Madaby to nie tylko historyczno-geograficzne toponimy, lecz to jest rzeczywistość historii zbawienia. Rzeczywistość, która otrzymała nowy wymiar zbawczy w Jezusie Chrystusie.